

Luktevannshus

Kjært å eie – til nytte og nytelse

av Marit Elida Angell Berg

I Norsk Folkemuseums gjemmer finnes en samling gjenstander som kan knyttes til lukt. En gruppe gjenstander i denne «luktt-samlingen» er luktevannshus. Luktevannshusene teller til sammen 116 stykker. Alle er laget av sølv og formet på måter som gjør det mulig å fylle dem med duftemner. Gjenstandsdateringene forteller oss at det har vært stor produksjon av luktevannshus i noen tiår før og etter år 1800. Det kan tyde på at produksjon og salg av gjenstandene hadde sin «storhetstid» i denne perioden. Selv har jeg hatt gleden av å sanse, både ved å holde i hånden, beskue, og lukte lenge og vel på noen utvalgte eksemplarer luktevannshus fra Norsk Folkemuseums gjenstandsamling. Og det er klart at den sanselige erfaring disse gjenstander inviterer til er av betydning for å forstå den bruk og de situasjoner de har inngått i.

Inspirert til tenkning omkring luktevannshuset – fra ulike stank- og duft innfallsvinkler – og til å stille nye spørsmål til gjenstanden – ble jeg, da jeg leste Carl-Johan Vallgrens historiske roman *Den vidunderlige kärlekens historia* med handling fra begynnelsen av 1800-tallet. I en kort sekvens skildrer forfatteren romanfiguren dommer Kiesingen som «hållde upp vatten från emaljkanan, löddrade upp tvålen och tog fram en rakkniv. Medan han rakade sig tvekade han över huruvida det passade att använda luktcologne på en avrättning». Ja, var det passende av en dommer å dynke sin hake med godlukkt like før, i dette tilfelle, en biskop skulle henges? Sitatet pirret nysgjerrigheten. Hvordan forholdt virkelighetens sene 1700- og tidlige 1800-tall seg til lukt – til stank og duft – vond og god lukt? Og mer spesifikt, hvordan plasserte luktevannshuset seg i dette bildet?

Flytter vi oss fra romanens fiksjon til virkelighet, og et kirkebesøk i Seljord kirke, ville vi ha hørt en bondekone som sa: «Eg fekk lukte i svanshuse av Mari Nes [...] Ha eg kje fengje de, so ha eg kaame ti daana daan i daan». Sitatet, publisert i en bygdebok og gjengitt i *Norskt Bondesylv*, viser en situasjon der et luktevannshus reddet en kvinne fra besvimelse.

Med sannsynlighet var det den tunge luften i kirkerommet, forårsaket av menneskenes ånde, svette og andre kroppssutsondringer som foranlediget følelsen av å skulle besvime eller sovne. Sett i et slikt perspektiv er det en klar sammenheng mellom luktevannshus og lukt.

Til tross for at kunstindustrimuseene og de kulturhistoriske museene i Norge har en stor samling gjenstander som kan knyttes til lukt, finner vi ikke analyser som setter gjenstandene inn i en lukt-kontekstuell sammenheng. Gjennom museenes kataloger kjenner vi i de fleste tilfeller gjenstandens produsent, i enkelte tilfeller mulig eier og bruker. Men i hvilke type situasjoner har gjenstandene vært i bruk? Hvilke duftemner var de fylt med? Kan vi danne oss et mønster av de situasjoner der luktevannshus var i bruk? Og kan luktevannshus leses som odørmarkører mellom kjønn og sosial klasse?

Jeg har lest Conradine Dunkers *Gamle Dage. Erindringer og tidsbilleder fra årene omkring 1800*, Conrad Nicolai Schwachs *Erindringer af mit liv. Et tidsbilde fra Norge 1790 – 1830* og Christiane Korens *Moer Korens Dagbøger fra årene 1808 – 1815*. Ingen av verkene beskriver i særlig grad samtidens forhold til

Et «hjerne»-formet luktevannshus, rikt dekorert, med forgylte turtelduer som pryde på lokket.

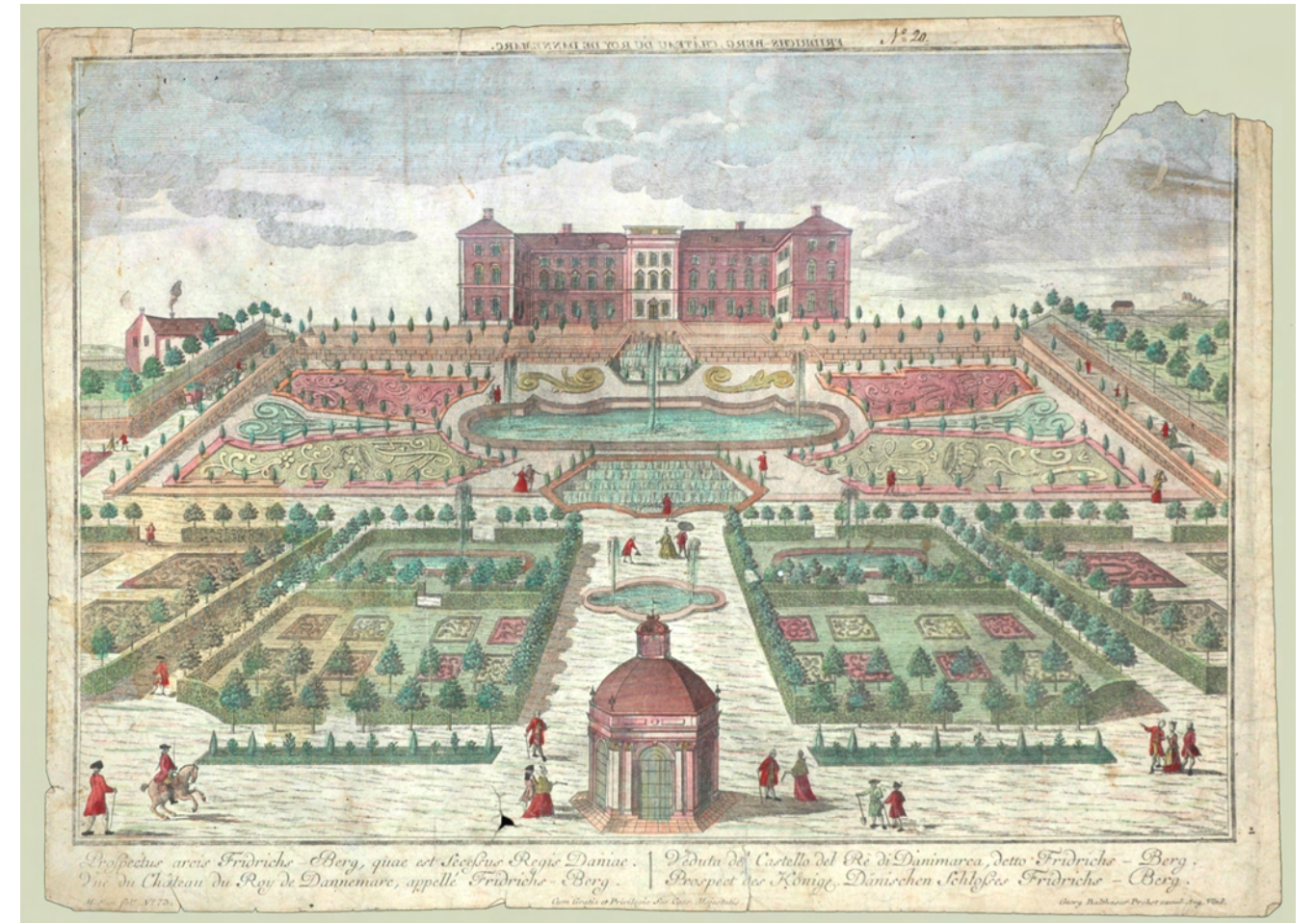
Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum.

gjenstander som har med lukt å gjøre. I bøkene er det få skildringer som eksplisitt tegner bilder av bruken av luktevannshus. Men ved å finlese denne litteraturen mener jeg det likevel er mulig å avdekke de situasjoner der luktevannshuset naturlig hører inn. De tre forfatteres memoarer er i så måte verdifulle kilder fordi verkene gjør det mulig å fange datidens kontekst, med de erfaringer og opplevelser mennesker har hatt i sitt forhold til fysiske omgivelser og sosialt liv, og der igjen til lukt og luktrelaterede gjenstander.

ACCESSOIRER OG GALANTERIER

Luktevannshuset tilhører en gruppe relativt små gjenstander som inngikk som en naturlig del av de kondisjonertes garderobes accessoirer og galanterier. Et karakteristisk trekk ved denne typen gjenstander er at de inneholdt og oppbevarte et duftemne enten i fast eller flytende form, det være seg eksempelvis krydder eller parfyme. I gjenstandsgruppen finner vi også vinaigretter, parfymeflasker og flakonger, parfymerte hansker, lommeterklær og lukteputer.

Til å fremstille disse varene finner vi en rekke yrkesgrupper hvor denne type gjenstander inngikk i en mer variert produksjon. Sølvsmeder, porselensfabrikanter og glassverk må nev-

Prospekt over Frederiksberg have og slott. Kobberstikk fra 1773 av ukjent produsent. Stikket avbilder samtidens kvinner og menn ikledd motedrakter, med ditto hårfrisyrer, parykker og pudringer. I Frederiksberg have søkte Københavns finere neser tilflukt for den stinkende byen. Frisk luft og anlagte spaseranger tilrettela for pur nytelse for både sjel og legeme. I en samtidsskildring fra København kan vi lese at «Frederiksberg Have var en yndet Promenade, skjøndt endnu ikke saa populair, som den senere skulde blive. Afstanden fra Byen var lang og Veien derud ad den slet brolagte Vesterbrogade, hvor der stank af raadent Blod fra de derværende mange Slagterier, besværlig; fulgte man Gamle Kongevei vandrede man om Sommeren i tætte kvælende Støvskyer». Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum.

nes blant de håndverksmestere og næringer som på 1700-tallet laget gjenstandsgrupper som fungerte som beholdere av lukt, mens skreddere og tekstilindustrien produserte varer som ble dynket i duft. Kunnskap om lukt og duftemner bidro også til levestandard for en rekke andre yrkesgrupper som var mer eller mindre spesialiserte på magisk, religiøs, alkimisk, hygienisk og medisinsk bruk av lukt. Vi kan nevne apotekere og leger, hanskemakere, parykkmakere, urtesamlere, tobakksbindere, krydderhandlere, konfektmakere, frisører og barberere, foruten eiere og ansatte i parfymier som fantes i Europas større byer.

LUKTEVANNSHUS

Luktevannshus er en slags beholder bestående av hus og lokk som kan åpnes og ilegges en urt eller en svamp til å lukte på. Luktevannshuset er kjent i Norge fra slutten av 1600-tallet og gikk ut av bruk i annen halvdel av 1800-tallet. Hva som er en historisk korrekt betegnelse er ikke opplagt. Det er blitt påpekt regionale forskjeller ved at slavannshus var vanlig betegnelse på Østlandet, mens Vestlandet brukte ho-vannshus eller ho-vevannshus. Norsk Folkemuseum har registrert gjenstandene som luktevannshus, og det er den betegnelsen jeg bruker. De aller fleste av de 116 luktevannshusene er produsert i perioden

1770 – 1820. Selv om luktevannshus også har vært utbredt i innlandet, viser Folkemuseets samling, og andre museers samlinger av luktevannshus, at utbredelsen har vært størst langs kysten, og da i hovedsak i kystbyene fra Vestfold og Telemark, langs Sørlandet og Vestlandet opp til Trøndelag, og videre et stykke nordover langs Nordlandskysten.

Luktevannshus er en liten gjenstand, sjelden mer enn seks, sju centimeter lang, tre, fire centimeter bred, og ikke mer enn to, to og en halv centimeter dyp. Formmessig kan de se ut som egg, fisker, hjerter, pokaler, urner, vaser eller som en slags rocaille-formet variant.

Luktevannshus laget mot slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet er svært ofte formet som et hjerte, og ikke uvanlig er de dekorert med rokokkokartusjer, turtelduer, kroner og flammende hjerter. Bruken av dekor kan både være overdådig og svært enkel, men den er ytterst sjelden utelatt. Hjertet er hult, laget i to halvdel, lokk og hus. Husene rommet som oftest en svamp inndynket med duftende væske. Innvendig er husene derfor forgyllt, så ikke væskene skulle angripe metallet. Enkelte står på en fot, mens andre må ligge. Men det å feste luktevannshuset til midjen eller henge det i et kjede rundt halsen, som ikke var uvanlig måte å feste duftbeholdere på i

Maleriene på begge sider: Også i mer hjemlige farvann søkte eliten til landet. Kunstmaleren Peder Aadnes (1739-1793) har fanget tidens ideal i maleriets motiv – kultiverte mennesker i vakkert, kultivert landskap. Originalmaleriene tilhører Lands Museum på Dokka (Randsfjordmuseene). Begge foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum.

Europa, synes å ha forekommet langt sjeldnere i Norge. Bare tre av museets hjerteformede luktevannshus henger i et kjede, ment brukt som en medaljong, og ingen er laget for en «chate-laine» (beltekrok).

Luktevannshusene var ofte bestillingsarbeider utført av byenes sølv- og gullsmeder. I begynnelsen av 1770-årene fikk sølvsmed Gothard Møbus i småbyen Kragerø en slik bestilling. Bestilleren var Lars Andersen, som ville gi sin tilkommende hustru Anna Maria Reichelt et luktevannshus. Vi vet at Lars Andersen ga luktevannshuset som gave til sin tilkommende en tid før ekteskapsinngåelsen i 1774. Vi vet også at hjerteformede luktevannshus den gangen var en populær og yndet kjærstegave, mye på grunn av at hjerteformen og deler av dekoren symboliserte kjærlighet.

Jeg har forsøkt å finne ut om luktevannshuset har hatt en skandinavisk utbredelse. Nordiska Museet i Stockholm kjenner ikke gjenstanden slik den fremkommer i Norge. I Danmark derimot, er luktevannshuset, slik vi kjenner det, velkjent både i kulturhistorisk sammenheng og som nåtidig samlerobjekt og kjært familieklenodium. Danskene sier hovedvandsæg om luktevannshus. Mange av de danske «eggene» har samme form og type dekor som de norske «husene». Likevel finner vi en langt større variasjon i form og dekor på de danske eggene, og mange av dem er mye mer rikt utsmykket enn de norske. I all variasjonen er det en type hovedvandsæg som skiller seg markant fra de andre. De såkalte «Amageræg», som både i fortid og nåtid regnes som de staseligste, mest pompøse og «snob-bete» av alle typer hovedvandsæg. Velsituerte familier slo seg opp i Amagerområdet, og det lot til at noe av familieformuene ble brukt til kjøp av hovedvandsæg, det ene mer overdådig

dekorert enn det andre. Interessant i denne sammenhengen er «Moer Koren», hvis pikenavn var Christiane Birgitte Diderichsen, som trådte sine barndoms år nettopp i et slikt velbeslått Amagerhjem.

VINAGRETTER, PARFYMEFLASKER, SILKEHANSKER, LOMMETØRKLÆR OG LUKTEPUTER

Som nevnt var luktevannshuset én blant flere lukt-relaterte gjenstander samtiden betraktet som nødvendig tilbehør til garderoben. For ytterligere å sette luktevannshuset inn i en lukt-kontekst, gir jeg noen eksempler på hvordan noen av de andre accessoirene, enten de var fylt med eller satt inn med duftemner, hadde betydning i samtidens forhold til vond og god lukt.

Vinaigretter, en liten og vakker type boks, vanligvis av sølv, enkelte ganger av gull og porselen, var en annen gjenstandstype som også fungerte som beholder for duftemner. Inne i boksen, under en rist, skulle det legges en liten dott av ull eller bomull dynket i duftende væske, som man skulle lukte på. Vinaigrettene var meget populære i England og Frankrike fra midten av 1700-tallet til slutten av 1800-tallet. Overraskende nok, i lys av de forbindelser enkelte norske borgerskaps- og embetsstandsmiljøer hadde med spesielt det velstående engelske borgerskapet, finnes det ikke særlige spor etter vinaigretter i norske museumssamlinger.

I revolusjonstidens Europa økte bruken av eau de cologne, og flakongindustrien produserte parfymeflasker og -flakonger i gull, emaljé, porselen og glass til rokokkotidens velstående adel og borgerskap. Myten forteller at keiserinne Marie Antoinettes flukt fra Versailles ble forsinket med flere timer fordi hun

så innstendig ba sin parfymør Jean Francois Houbigant om å fylle opp alle de parfymeflasker som måtte med før de kunne forlate stedet. Det er foreløpig vanskelig å si noe om utbredelsen av parfymeflasker og bruken av dem i Norge. Norsk Folkemuseum har få i sin samling, men de gjenstandene vi har kan vise til en variasjon i materialbruken. Her finnes både eksempler i klart glass, i blått glass fra Gjøvik glassverk, i porselen og i sølv.

Til en velkledd rokokkvinnens «robe à la française» eller «robe à la l'anglaise» hørte tungt eller lett parfymerte silkehansker naturlig til, anvendt som duftende skjønnhetsmiddel for hendene. Det samme gjorde duftende lommeterklær, benyttet av både kvinner og menn, og av begge kjønn elegant holdt i hånden mellom to fingre, alltid lett tilgjengelig for nesen, enten man befant seg inne eller utendørs. Til denne tekstilgruppen hører også vakre broderte lukteputer. Her skal mange kvinner ikke nøyd seg med en, men hatt mengder av små puter sydd fast i klærne på de mest tenkelige og utenkelige steder. Alternativt var de festet til klærne med bånd, eller lå i de løse lommene som var gjemt i skjørtene. Putene kunne også ligge fremme i rommet, vakre som de var, til beskuelse og velbehag for flere sanser. Selv om disse tekstilene har vært pent brukt, er de laget av forgjengelige materialer. Fiberslitte og falmete hansker, lommeterklær og lukteputer, med tiden også passé i stil og mote, ble antakeligvis funnet for umoderne, lite attraktive og unødvendige å anvende i det daglige av nye generasjoner brukere. Disse argumentene, sammen med den faktor at tekstiler gjerne ble gjenbrukt og omformet til nye produkter, kan være grunner til at disse tekstilproduktene ikke i større omfang ble tatt vare på som de var.

Vi ser at samtiden har omgitt seg med en type gjenstander

som kan knyttes til lukt. Gjenstandene har form og dekor fra tidens stil og mote, men med preg av individualitet, og de kan karakteriseres som personlige og private. I hvert fall luktevannshusene ble gitt som gaver. Sammen med vinaigretter og parfymeflasker kan også luktevannshus stilles ut og beskues, og viser i kraft av sin estetiske dimensjon eierens sosiale status.

I dag har Europa et noenlunde sammenfallende syn på hva som ilegges begrepene «god» og «vond» lukt, selv om enkelte kulturforskjeller finnes. En engelskmann kan (og kunne mot slutten av 1700-tallet), noe som er (og var) helt utenkelig i andre europeiske land, lukte lavendel, en duft som i England blir (og ble) oppfattet som frisk, mandig og attraktiv. Nåtidens allmenne oppfattelse om lukt, og synet på lukts påvirkning på menneskers velvære, helse og sosiale posisjon oppsto mot slutten av 1700-tallet, og det var borgerskapet som påtok seg oppgaven med å fronte de nye idealene datidens elite etablerte. Sentralt i prosessen med å etablere en annen og ny lukstens orden sto beskrivelser av luftens tilstand. Til nå hadde luft vært luft. Fra nå av karakteriserte samtidens elite luft som enten syk eller frisk, der den syke luften stinket og den friske luften duftet, og «the ideal of pure air» ble rettesnoren for borgerskapets gjøren og laden.

OM SAMTIDENS FORHOLD TIL LUKT – STANK OG DUFT

Den franske historikeren Alain Corbins verk *Le miasme et la jonquille* er en inngående studie av periodens forhold til lukt, særlig borgerskapets, i Frankrike generelt og Paris spesielt. Corbin bygger sine teorier på blant annet samtidens franske medisinske litteratur, på sykehusjournaler og filosofiske tekster, og på memoarlitteratur og skjønnlitteratur.

Luktevannshuset liggende i forkant luktet av en fyldig og søtlig lukt. Snusdåsen kan en gang i tiden ha vært fylt med snustobakk tilsatt Ammons salt og hjortetakksalt.

Luktevannshuset stående på fot lukket svært stikkende av nellik.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum.

Det var ikke bare Paris som stinket. Også i det hjemlige Christiania luktet det vondt, fra enkelte yrkesgrupper, fra husholdninger og fra husdyr, som alle la igjen sine rester, sitt avfall og sine ekskrementer i byens streder, gater og torg, der også spillvannet rant ut og blandet seg med søppel og avføring. På begynnelsen av 1800-tallet ble byens mange forsteder, som Pipervikstranda og terrenget nedenfor Piperviksbakken, brukt som borgerskapets søppeloppfyllingsplass, og møkk og søppel fra byens bedre strøk dyngnet seg opp sammen med forstadsbeboernes eget avfall. Så sent som i 1838 ble området fremdeles beskrevet som «en ved Urenlighed Ækkel og stinkende Strækning».

Corbin hevder at det er samtidens gjentatte vitenskapelige og filosofiske beskrivelser av den stinkende luften i byene, definert som syk luft, som gradvis førte til endringer i borgerskapets syn på og oppfattelser om lukt. Borgerskapets mentalitetssending innledet til en ny og moderne sensitivitet for lukt, der stanken i byene representerte det syke, farlige og frastøtende. Vender vi fokus mot luktevannshuset kan vi anta, selv om jeg ikke har tekstkilder på dette, at gjenstandene har hatt sin funksjon i sammenhenger der byens finere neser ble utsatt for stanken fra de ekskrement- og søppelbefengte gatene i byene. Både som beskyttelse mot stank og forsikring mot syk luft kan vi anta at kondisjonerte kvinner holdt et duftende luktevanns-

hus under nesene i sine anstrengelser for å holde stanken fra gata på avstand.

1700-tallets mennesker hadde en sterk redsel for sykdom og død, og var i sin tro overbevist om at sykdommer på noe dunkelt vis lot seg overføre via stinkende, syk luft. Legevitenskapen bygget opp under teorier om at også stanken fra menneskene, på samme måten som den fra byene, var noe farlig, noe sykkelig, og et resultat av forråttelse. Særlig gjaldt det stanken fra svette og kjønnslukter, og den fra raping og tarmluft. Kampen mot «miasma» – stinkende og farlige utsondringer – utviklet seg til en fobi på 1700-tallet.

Til nå hadde folk hatt magi og religion som beskyttelse mot den ytre faren, mot stanken fra gata. Men nå kom faren innenfra en selv. En råttent kropp i et råttent legeme. En rap og en fis bekreftet de grusomste mistanker, og det ble tabu å slippe været. Folk utviklet den største redsel for hverandres pust og ånde. Ikke engang i de store europeiske teatrene og salongene, der borgerskap og adel var blant sine egne, kjente de seg trygge for miasmens vederstyggeligheter. Det er i denne sammenheng vi må se bruken av parfymeflasker og parfymeflakonger. Mange hadde et enormt forbruk av parfyme og eau de cologne, og tilsvarende ansamlinger flasker og flakonger, som uavlatelig ble fylt opp med de forskjellige dufter. En dansk portrettmaler skrev i 1794 at han en aften møtte en kamerat på gaten i

København «der utsendte en slik vellukt om sig, at han kunne spores lige fra Amagertorv til langt op ad Vimmelskaftet» (en strekning den gangen og nå på mer enn tusen meter). Vellukten ble dynket, slått, ja, direkte helt, rett på kroppen, i mengder vi i dag ikke forbinder med bruken av parfyme, anvendt både som middel mot bekjempelse av miasma, og til velbehag og nytelse.

Den nye borgerlige sensitiviteten for lukt endret også 1700-tallsmenneskets oppfatninger om personlig hygiene, der eliten skapte et bilde av borgerskapet som renere enn andre, bygget på det tidligere nevnte «ideal of pure air» praktisert som «lukter det godt så er det også rent». Neddynket i mengder av godlukt, alle slags sorter pudder og parfymes, omga borgerskapet seg med et ideal av optisk renslighet. Samtidens dannede klasse etablerte det jeg vil kalle en luktkodeks knyttet til personlig hygiene og sosial status. Og det er i en slik lukters orden vi kan lese at enkelte lukter i luktevannshusene kan ses i lys av forestillinger knyttet til kjønn og sosial klasse. Eksempelvis var det animaliske duftemnet musk mye brukt i alle sosiale sjikt, være seg i Norge eller i Europa i 1770- og -80-årene. Men rundt 1800 degraderte borgerskapet musk til å bli en duft med lav sosial prestisje. I kampen mot farlig lukt fikk muskduften karakter av å være rå og vill. I dette kan vi legge redselen for animaliske, stinkende utsondringer og lukters etter sigende assosiasjon til dyriske drifter knyttet til seksualitet. Musk ble betegnet som et afrodisiakum, og skulle vekke eller forsterke kjønnsdriften. At prostituerte brukte musk skal ha medført til tabueringen av duftemnet. I det dannet selskap passet duften ikke lenger naturlig inn, og forekom odør av musk i de bedrestiltes krets, ble det straks fattet mistanke til vedkommende persons personlige hygiene og sosiale status. Isteden ønsket borgerskapet å knytte de rene, friske blomsterduftene, som lavendel og sjasmin, og fioler og roser til sitt kvinneideal. Den borgerlige mentaliteten la derfor sin elsk på utvalgte vegetabiliske duftemner som utsondret lette blomsterdufter, og knyttet duftene til feminine konnotasjoner, eksempelvis utsondret rosenvann noe rent og uskyldig, og sjasmin noe yndig og feminint.

Borgerskapet deltok i et svært omfattende selskapsliv, der oppvarning og traktement alltid hørte til. Selv om kvinnene var mer måteholdene enn mennene med hensyn til inntak av mat og drikke, spiste også de hyppige måltider, nøt sine drikkevarer og satt lenge til bords. Når vi kombinerer slike fakta med datidens kvinnelige draktmote, med stramt snørte korsetter, er det som om også vi kan kjenne det kroppslige ubehaget mange må ha erfart.

Samtiden vektla kvinner et kokett feminint raffinement med dertil hørende besvimelse. I et slikt perspektiv hadde luktevannshuset fylt med et egnet duftemne en klar funksjon som oppvåkingsmiddel. Brukt mot hodepine og som oppvåkingsmiddel ved besvimelse er det imidlertid vanskelig å forestille seg luktevannshuset fylt med de mer sarte moteduftene. Vi må kunne tro at luktesalt brukt i luktevannshus mer ga den ønskete virkningen når vi vet hvilke stoffer luktesalt, kjent fra 1775, var tilsatt, og hvordan det virket. Ammons salt kalte 1700-tallet vår tids salmiakk. Både Ammons salt og hjortetakksalt ble brukt som tilsetningsstoffer i luktesaltet. Selv

i små mengder stimulerer salmiakk og hjortetakksalt pust og sirkulasjon. Lukten går direkte opp i hjernen og virker umiddelbart oppkvikkende mot hodepine og besvimelse.

Luktevannshuset har i sin samtid vært i bruk. De har vært nødvendige, og de har vært nytelse. De har vist sosial posisjon, og kan leses som odørmarkører mellom klasser og mellom kjønn. Forfatteren Carl-Johan Vallgren valgte i romanen *Den vidunderlige kärlekens historia* å stille seg åpen til om det passet seg en dommer å dynke sin hake med godlukt like før en biskop skulle henges. Ja, var det passende?

Artikkelen er utdrag fra en lengre artikkel publisert i *Tidsskrift for kulturforskning* 3, 2009.

Marit Elida Angell Berg er seksjonsleder Formidlingsseksjonen på Norsk Folkemuseum.

LITTERATUR OG TRYKTE KILDER

- Andersen, Ellen 1986. *Moden 1790 – 1840: Danske dragter*. Nyt Nordisk Forlag, København.
- Benzon, Gorm 1979. *Kærestegaver*. Thaning & Appel, Herning.
- Berge, Rikard 1925. *Norskt bondesylv*. Forlagt av Erik Gunleikson, Risør.
- Bøje, Chr. A. 1950. *Balsambøsser og hovedvandsæg*. Rosenkilde og Bagger, København.
- Classen, Constance 1993. *Worlds of sense: Exploring the senses in history and across cultures*. Routledge, London.
- Classen, Constance, Howes, David, Synnott, Anthony 1994. *Aroma: The Cultural History of smell*. Routledge, London.
- Corbin, Alain 1986. *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Cambridge, Massachusetts.
- Dunker, Conradine B. 1871. *Gamle Dage: Erindringer og tidsbilleder*. Thieles Bogtrykkeri, København.
- Englund, Peter 2004. *Förlutenhetens landskap: Historiska essäer*. Atlantis, Stockholm. (Førsteutgaven utgitt 1991.)
- Fossberg, Jorunn 1994. *Norske sølvstempler: Gullsmedhåndverk i byene på Østlandet før 1870*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Knutsson, Johan 1995. «Kärleksgåvor». I: *Fataburen. I glädje och sorg*, s. 170-189. Nordiska Museets och Skansens årsbok. Stockholm.
- Koren, Christiane, Lindbæk, Sofie Aubert 1915. *Moer Korens dagbøger: ved Sofie Aubert Lindbæk: Bind I 1808 – 1810: Bind II 1813 – 1815*. Aschehoug, Kristiania.
- Launert, Edmund 1974. *Scent and Scent Bottles*. Barrie & Jenkins, London.
- Mellemegaard, Signe 2001. *Kroppens natur: Sundhedsoplysning og naturidealer i 250 år*. Museum Tusulanums Forlag, København.
- Melvold, Erik Oluf 2005. *De gamle forsteder*. [Online] www.oslobyvesvel.no.
- Myhre, Jan Eivind 2000. «Småby og hovedstad. 1814 – 1840-årene». I: *Oslo bys historie. Hovedstaden Christiania, fra 1814 til 1900, vol. 3, s. 7 – 176*. J. W. Cappelens forlag AS, Oslo. (Førsteutgaven utgitt 1990.)
- Schwach, Conrad Nicolai, Stubhaug, Arild (red) 1992. *Conrad Nicolai Schwach: Erindringer af mit Liv: Et tidsbilde fra Norge 1790 – 1830*. Kilden Forlag, Varhaug.
- Sunde, Torgunn 1999. *Festegaver, kjærestegaver, friergaver: Fra Telemark. Laget, Skien*.
- Vallgren, Carl-Johan 2003. *Den vidunderliga kärlekens historia*. Albert Bonniers Förlag AB, Stockholm. (Førsteutgaven utgitt 2002.)